

მედეგი რეგიონები არასტაბილურ სამყაროში - ოცნება თუ რეალობა?

ტექტის ავტორი: რეი ჰადსონი

მთარგმნელი: თორნიკე ჭუმბურიძე

როგორ შეიძლება გამოიყურებოდეს მედეგი რეგიონი არასტაბილურ გლობალური ეკონომიკისა და გარემოს პირობებში? ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად, სტატია თავდაპირველად მიმოიხილავს მედეგობის უკვე არსებულ კონცეპტებს და კრიტიკულად განიხილავს რეგიონული განვითარების დომინანტურ ლიბერალურ ხედვებს. ეს კი ქმნის საფუძველს მოხდეს მედეგი რეგიონების მახასიათებლების დაზუსტება, იმის მტკიცებით, რომ ასეთ რეგიონებს გარემოსთვის ნაკლები ზიანი უნდა მოჰქონდეს, და მათ ეკონომიკური საქმიანობა უფრო მეტ რეგიონულ დახურულობას და რეგიონალიზაციას უნდა მოიაზრებდეს. ბოლო, დასკვნით ნაწილი აფასებს რეგიონის მედეგობის ლიმიტებს გლობალური ცვლილებების პირობებში.

საკვანძო სიტყვები: რეგიონები, მედეგობა, კაპიტალის დაგროვება, კრიზისი, ეკო-რესტრუქტურირება, ნეოლიბერალიზმი

შესავალი

კაპიტალიზმი აღმოჩნდა სოციალური და ეკონომიკური ორგანიზების გამორჩეულად მედეგი ფორმა, რომელსაც ძალუძს როგორც ძლიერ გაფართოება, ისე თავისი გავლენის გაძლიერება, შთანთქმავს რა სისტემური კრიზისის შინაგან ტენდენციებს და ავითარებს რა ღია - თუმცა, არავითარ შემთხვევაში შეუზღუდავ განვითარების ტრაექტორიებს. ამავდროულად, და ერთი შეხედვით პარადოქსულად, ამ წარმატებული სისტემური ევოლუციის განმავლობაში ის გამუდმებით ქმნიდა სისუსტეებს და კრიზისებს რეგიონულ ეკონომიკებში სწორედ იმიტომ, რომ კომბინირებული და არათანაბარი განვითარების პროცესები კაპიტალისტური სოციალური ურთიერთობების გულისგულია. ასეთი კრიზისების შედეგების შერბილების და ქვეყნის მთავრობის ჩარევით უფრო მედეგი რეგიონული ეკონომიკების შექმნის მრავალი მცდელობა არსებულა. როგორც წესი, ეს მცდელობები, უკეთეს შემთხვევაში, ნაწილობრივ ან დროებით იყო წარმატებული. ზოგ შემთხვევაში კი ეკონომიკური კრიზისის ტენდენციებს კაპიტალიზმი გარდაქმნიდა რაციონალობის და ლეგიტიმაციის კრიზისად, რომლებიც სახელმწიფოს როლს აყენებდნენ კითხვის ნიშნის ქვეშ. შედეგად, ერთი შეხედვით პარადოქსი, რომ სისტემის მედეგობა ეფუძნება თავად

სამთო-მოპოვებითი ინდუსტრიები და მათი სოციო-ეკოლოგიური ასპექტები

მედეგი რეგიონალური ეკონომიკების ძირის გამოთხრას, კაპიტალისტური განვითარების კვლავაც ქრონიკულ თავისებურებაა.

ამრიგად, ამჟამინდელმა ყველაზე ბოლო - თუმცა ყველაზე მძიმე ეკონომიკურმა კრიზისმა, იმ სხვადასხვა სიღრმისა და დროითობის მქონე კრიზისებს შორის, რომლებიც პერიოდულად ატყდებიან თავს კაპიტალისტურ სისტემას, წარმოქმნა მასიური რყევები გლობალურ ეკონომიკაში, რამდენადაც საბანკო და საფინანსო სექტორებში კრიზისი დაგროვების უფრო ზოგად კრიზისად გადაითარგმნა. შედეგად, მთელი მსოფლიოს გარშემო, რეგიონებმა უცვარი ეკონომიკური დაღმასვლა განიცადეს, რომელიც შეეხო ყველა რეგიონს - ფინანსური ძალაუფლების თითქოსდა იმუნიტეტის მქონე ცენტრებიდან, როგორცაა ლონდონის სიტი, მთელი მსოფლიოს მარგინალიზებულ და პერიფერიულ რეგიონებამდე. თუმცა, ამ შემთხვევაში, არსებობს ერთი ძალიან მნიშვნელოვანი განსხვავება: ღრმა ეკონომიკურ კრიზისს თან ერთვის გარდაუვალი ეკოლოგიური კრიზისის აღქმა, პირველ რიგში, კლიმატის ცვლილების გამო. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, კაპიტალიზმის მიერ ეკონომიკის და საზოგადოების ბუნებრივ სამყაროზე დაფუძნების აშკარა უგულუბელყოფას ყურადღების მიღმა ვეღარ დავტოვებთ. ეს წარმოშობს როგორც ახალ საფრთხეებს, ისე, შესაძლოა ახალ შესაძლებლობებს მათთვის, ვინც რეგიონული ეკონომიკისა და საზოგადოების ახალი და უფრო მედეგი ფორმების შექმნას ესწრაფვის.

როგორ შეიძლება გამოიყურებოდეს მედეგი რეგიონი მსგავს არახელსაყრელ მაკრო-გარემო პირობებში? ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად, სტატია ჯერ მიმოიხილავს მედეგობის უკვე არსებულ კონცეპტებს. ეს ქმნის საფუძველს მედეგი რეგიონების მახასიათებლების დაზუსტების მცდელობისთვის. პირველ რიგში, ამ რეგიონების სოციალური ეკონომიკის განხილვისას მივადგებით ბოლო დროს პოპულარული ნეოლიბერალური მოდელის კრიტიკასაც, რომელიც დაუცველია არაერთი გარეგანი შოკისა და რყევის მიმართ: მაგალითად ვალუტების, საექსპორტო ბაზრების და საწვავის ფასების ცვალებადობის მიმართ. ამ სისუსტეებთან გამკლავება საჭიროებს ცვლილებებს რეგულაციის და მართვის მექანიზმებში, უფრო დივერსიფიცირებულ რეგიონალურ ეკონომიკურ სტრუქტურებს და მეტ რეგიონალურ ეკონომიკურ დახურულობას. თუკი მეტ მედეგობას ვესწრაფვით, საჭიროა ეკონომიკის უფრო ფართო განსაზღვრება, რომელიც გასცდება კაპიტალისტურ მეინსტრიმს და თავის თავში მოიცავს როგორც მესამე სექტორს, ისე სოციალურ ეკონომიკას/საწარმოებს. მეორე, რეგიონების ეკოლოგიურ განზომილებასთან კავშირში, საჭიროა მასალების დახურული წრებრუნვა, პროცესების გადაწყობა, რათა სახეზე გვქონდეს რესურსების ეკოლოგიურად უფრო ეფექტიანი გამოყენება, ენერჯის განახლებად წყაროებზე გადასვლა, კვლავამოყენების და გადამუშავების გაზრდა, და ეკონომიკური საქმიანობის მიერ ნახშირორჟანგის გამოყოფის შემცირება, იმის აღიარების პირობებში, რომ ეკონომიკა აუცილებლად მოიცავს თავის თავში მატერიალურ მოძრაობებს, ტრანსფორმაციებს და გარემოზე ზეგავლენის გარდაუვალობას. ამ ცვლილებებს ცხადია გავლენა ექნებათ წარმოების, სავაჭრო ნაკადების და მოხმარების მოდელების გადაწყობაზე. ბოლო, დასკვნით ნაწილი აფასებს რეგიონის მედეგობის ლიმიტებს გლობალური ცვლილებების პირობებში.

მედეგობა, ადაპტაციის უნარი და გარდაქმნადობა

მედეგობა, ადაპტაციის უნართან და გარდაქმნადობასთან ერთად სოციო-ეკოლოგიური სისტემის ის სამი მახასიათებელია, რომლებიც ამ სისტემების სამომავლო ტრაექტორიებს განსაზღვრავენ (Walker et al., 2006). მედეგობის კონცეპტს ფესვები არაერთ დისციპლინაში აქვს, მათ შორის ბიოლოგიაში და ეკოლოგიაში, ბიზნესის კვლევებში, ინჟინერიაში, მასალების მეცნიერებაში, და ფსიქოლოგიაში (Gunderson, 2000; Holling 1973; Hyslop, 2007). ამ სხვადასხვა წარმომავლობის ერთ-ერთი შედეგი ისაა, რომ ტერმინს რამდენიმე დისციპლინისთვის სპეციფიკური განსაზღვრება და მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ, საზოგადოდ, აღნიშნავს ეკოსისტემების, ინდივიდების, ორგანიზაციების ან მასალების უნარს, გაუმკლავდნენ რღვევებს და სტრესს, და შეინარჩუნონ, ან შემდგომ აღიდგინონ ფუნქციონალური შესაძლებლობები და ფორმა. უფრო ბოლო ხანებში, მედეგობის ცნება ინტერდისციპლინარულ კონტექსტში ითარგმნა ადამიანებსა და ბუნებას შორის ურთიერთობის გასაგებად გამოიყენება, რის შედეგადაც მოხდა თანაგანვითარებადი სოციო-ეკოლოგიური სისტემის კონცეპტების წარმოშობა (Berkes and mFolke; 1998; Blaikie and Brookfield, 1987)¹. სოციო-ეკოლოგიური სისტემების შემთხვევაში, მედეგობა საჭიროებს სამი მახასიათებლის გათვალისწინებას: რა მოცულობის ცვლილებების გაძლება შეუძლია სისტემას ისე, რომ თავისი სტრუქტურა და ფუნქციები შეინარჩუნოს, რა ზომით შეუძლია მათ თავიდან ორგანიზება, და რამდენად შეუძლია შექმნას და შეინარჩუნოს სწავლისა და ადაპტირების უნარი. ადაპტირების უნარი - სისტემის შიგნით არსებული აქტორების შესაძლებლობა წაახლისონ მედეგობა - კრიტიკული მნიშვნელობისაა ასეთი სისტემებისთვის.

მედეგობის გარშემო არსებული დებატების ასევე გავრცელდა სოციალური მეცნიერებასთან დაკავშირებულ უფრო ზოგად განხილვამდე (Adger, 200; Arther, 1990; Bonnanno, 2004; Janssen et al., 2006) და შეეხო ისეთ კონცეპტებს, როგორც კომპლექსურობა, დინამიკა და დისბალანსი, გარდაქმნადობა და კრიტიკული ზღვრები, განახლება, რეორგანიზაცია და სწავლა (Carpernter et al., 2001; Walker et al, 2006), თუმცა არც ამას ჩაუვლია კრიტიკის გარეშე (Kelman, 2008). ისეთი კონცეპტები, როგორცაა ადაპტაციის უნარი, თვითორგანიზება და სწავლა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მედეგობისადმი სოციალური მეცნიერების მიდგომისათვის. მედეგი სისტემა არის ადაპტირებადი სისტემა, რომელსაც შესწორებები შეაქვს საკუთარ თავში და რეაგირებს იმგვარი გზებით, რომლებიც ზიანს არ აყენებენ და საფრთხის ქვეშ არა აყენებენ [მის] ეფექტურ ფუნქციონირებას. შედეგად ის რჩება უკვე არჩეულ განვითარების ტრაექტორიაზე ან გადადის ახალზე. შესაბამისად, მედეგად ყოფნა, ყველაზე ახლოს დგას სოციალური სწავლის პროცესის საზრისთან, რომელიც იყენებს ადამიანების უნარებსა და ცოდნას, რათა შეამციროს შეუცნობელია და მოულოდნელის მიმართ მოწყვლადობა და რისკი. თუმცა, შეიძლება ისეც მოხდეს, რომ ეკოლოგიურ, ეკონომიკურ ან სოციალურ ურთიერთობებში და მის სტრუქტურებში მომხდარმა ცვლილებებმა ძირი გამოუთხარონ სოციო-ეკოლოგიური სისტემის ადაპტაციის უნარს, რის შედეგადაც ის არასასურველ მიდგომარეობაში აღმოჩნდეს გამომწყვდეული - ამის საპირისპიროდ, გარდაქმნადობა აღნიშნავს უნარს, შევისწავლოთ და შევქმნათ ფუნდამენტურად ახალი და გასხვავებული, ისეთი სოციო-ეკოლოგიური სისტემა,

სამთო-მოპოვებითი ინდუსტრიები და მათი სოციო-ეკოლოგიური ასპექტები

რომელსაც ერთდროულად ექნება როგორც ადაპტაციის უნარის, ასევე მედეგობის მახასიათებლებიცⁱⁱ.

ბოლო ხანებში, მედეგობის კონცეპტმა გზა გაიკვლია საჯარო პოლიტიკის დოკუმენტებისკენაც, სადაც ის აღიქმება როგორც გარემოს განკარგვის ნორმატიული მიზანი და მდგრადი განვითარების საკვანძო კომპონენტი. მაგალითისთვის, შესაძლებელია სისტემების ისე მართვა, რომ წახალისდეს მედეგობა და მოხდეს ადაპტაციის და დასწავლის წახალისება (Folke et al., 2005). ამ კონცეპტის განხილვა დაიწყო რეგიონული ეკონომიკის განვითარების პოლიტიკასთან კავშირში (Hill et. al., 2008) და ის ნელ-ნელა განივრცო კატასტროფებისთვის მზადების ლიტერატურასთან კავშირშიც (Manyena, 2006).

გვერდზე რომ გადავდეთ ძალაუფლების მტკიცეული, მაგრამ საკვანძო საკითხი, ის, თუ რამდენად არის შესაძლებელი ცვლილებების წარმატებით განკარგვა და კატასტროფის შედეგების შერბილება, უპასუხო შეკითხვად რჩება. ეს შეკითხვები კი კრიტიკულად არის დაკავშირებული თანასწორობისა და სოციალური სამართლიანობის საკითხებთან. იმავეს თქმა შეიძლება რეგიონული განვითარების და სოციო-სივრცითი სამართლიანობის კონტექსტზეც - ეს იმის გათვალისწინებით, რომ რეგიონული ეკონომიკები მიჰყვებიან განვითარების ღია ტრაექტორიებს, რომელთა საბოლოო წერტილიც უცნობია.ⁱⁱⁱ ის, თუ რამდენად შეიძლება გადავაცვიოთ რეგიონული ეკონომიკები უფრო მედეგად და ნაკლებად მოწყვლადებად გარედან მართული ან მომდინარე პროცესების მიმართ, უშუალოდ კაპიტალისტური განვითარების წინააღმდეგობრივი სოციალური ურთიერთობების შიგნით, ასევე ღია საკითხად რჩება და მას ამ სტატიის დასკვნით ნაწილში დავუბრუნდებით.

ასევე მნიშვნელოვანია გავაცნობიეროთ, რომ მედეგობის ანალიზი ჯერაც ვითარდება და სოციალურ მეცნიერებაში მედეგობის კონცეპტუალიზაციას ჯერაც ბევრი ცარიელი ადგილი თუ სისუსტე აქვს (მაგალითად, მისი ძალაუფლების აღიარებასთან დაკავშირებით). ასევე უნდა გავაცნობიეროთ ის ფუნდამენტური სირთულეები, რომლებიც დაკავშირებულია ერთი დისციპლინაში წარმოქმნილი კონცეპტების სხვა დისციპლინაში გადათარგმნასთან, განსაკუთრებით კი ბიოლოგიიდან და ფიზიკიდან სოციალურ მეცნიერებებში. აღსანიშნავია, რომ მედეგობის კონცეპტი, როგორც ასეთი, არ გვთავაზობს მზა გამოსავალს იმ პრობლემებიდან, რომლებიც დაკავშირებულია იმ კონკრეტული თვისებების განსაზღვრასთან, რომლებიც რეგიონებმა უნდა გამოიმუშავონ, რათა გაუმკლავდნენ არასტაბილურ სამყაროსთან უშუალოდ დაკავშირებულ გამოწვევებს. ამის მიუხედავად, ის შლის ახალ პერსპექტივებს რეგიონულ განვითარებაზე ფიქრისთვის. მაგალითისთვის, რეგიონები და მათი სოციო-ეკონომიკური სისტემები შესაძლოა სოციო-ეკოლოგიურ სისტემებად იქნენ მოაზრებული, რომლებსაც შეიძლება გააჩნდეთ ან არ გააჩნდეთ სოციო-ეკოლოგიური მედეგობის ან ახალ და უფრო მედეგი მდგომარეობამდე გარდაქმნის უნარი.

რას გულისხმობს და რას საჭიროებს მედეგი რეგიონული ეკონომიკა? ის, სხვა ყველაფერთან ერთად, უფრო ნაკლებს ზიანის მიაყენებს გარემოს, უფრო მეტად თავის თავშივე მოქცეული, ის ნაკლებად იქნება დამოკიდებული სხვაგან მიღებულ გადაწყვეტილებებზე და ნაკლებად მოწყვლადი გარედან მომავალი შოკების

მიმართ (Hill et al., 2008). ამგვარად, მედეგობის მნიშვნელობა დამოკიდებული იქნება სპეციფიკური რეგიონული ეკონომიკების კონტექსტზე: მაგალითად, ერთის მხრივ მოწინავე რეგიონი, რომელიც დაცულია მოკებისაგან, ან მეორეს მხრივ მოწყვლადი რეგიონი, რომელიც მიჯაჭვულია პერიფერიას ეკონომიკური რესტრუქტურისაგან შედეგად. პირველ შემთხვევაში, საკითხი ის შეიძლება იყოს, როგორ შენარჩუნდეს რეგიონის უკვე არსებული ეკონომიკური სტრუქტურა და განვითარების ტრაექტორია, მეორეში კი - როგორ მოხდეს ახალ სტრუქტურაზე და ტრაექტორიაზე გადასვლა. თუმცა, სანამ ამ საკითხებს უფრო სრულად განვიხილავ, მსურს შევაფასო ნეოლიბერალური პოლიტიკების ბოლოდროინდელი ტალღის გავლენა მედეგობის შესუსტებაზე, და მოწყვლადი რეგიონების წარმოქმნაზე.

• რეგიონული განვითარების ნეოლიბერალური მოდელების აღწევა: მედეგობის შესუსტება და მოწყვლადი რეგიონების გაჩენა

მიუხედავად იმისა, რომ შესაძლოა ოდესმე მართლაც არსებობდა ვიღაცა დე ლა ბლახის (Vidal de la Blache 1941) მიერ განდიდებული დახურული და თვითკმარი რეგიონები, ინდუსტრიული კაპიტალიზმის აღმასვლასთან მოჰყვა რეგიონული სპეციალიზებისა და ურთიერთდაკავშირებული სამყარო, სადაც რეგიონები ნაწილობრივ თავად შედგებიან და ერთმანეთს უკავშირდებიან კაპიტალის, საქონლისა და ადამიანების ნაკადებით. მიუხედავად ამისა, ასეთი რეგიონების ნაწილმა გამოიმუშავა დახურულობისა და შეკავშირებულობის გარკვეული დონე: გავიხსენოთ, მაგალითად ჩრდილოეთ ამერიკაში და დასავლეთ ევროპაში მზარდი კარბონული კაპიტალიზმის¹ შედეგად წარმოქმნილი რეგიონების მჭიდროდ ურთიერთდაკავშირებული საწარმოო სტრუქტურები. ამგვარადვე, ინდუსტრიულ უბნებს, მეცხრამეტე საუკუნეში თავიანთი მარშალიანური სახესხვაობიდან გვიან მეოცე საუკუნეში „მესამე იტალიაში“² ნეო-მარშალიანურ მემკვიდრეებამდე, ახასიათებდათ შიდაუბნური საწარმოო სტრუქტურების დახურულობა და შეკავშირებულობა, მიუხედავად იმისა, რომ მათი საბოლოო ბაზრები რეგიონის მიღმა იყო. თუმცა, დროის მსვლელობამ და ცვლილებებმა შრომის საერთაშორისო დანაწილებაში გამოიწვია უკვე „ძველ ინდუსტრიულ რეგიონებად“ ქცეული უბნების ეკონომიკური სტრუქტურის კოლაფსი და მათი გადაქცევა „გლობალურ პერიფერებად“ (Hudson, 1999). ამგვარადვე, „მესამე იტალიის“ ინდუსტრიული უბნები „გამოიფიტა“, რადგანაც წარმოება დეცენტრალიზდა უფრო იაფი ადგილებისკენ (Hudson, 2003).

რაკი მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ, ფორდისტული ერის ხანგრძლივი ბუმი შეფერხდა, ხოლო გლობალური ეკონომიკა კრიზისში გადაეშვა, ნეოლიბერალური პოლიტიკური ეკონომიკი აღმასვლასთან ერთად, შრომის გლობალურ დანაწილებაში უფრო „ღია“ რეგიონებისკენ გადანაცვლებამ მეტი დატვირთვა შეიძინა. ამას შედეგად მოჰყვა ევროპასა და ამერიკაში ეკონომიკური

¹ კარბონული კაპიტალიზმი - Carboniferous Capitalism. ეკონომისტ ლუის მამფორდის (Lewis Mumford) ტერმინი. აღნიშნავს ინდუსტრიული კაპიტალიზმის ფორმას, რომელიც მეტისმეტად არის დამოკიდებული კარბონულ პერიოდში (300-360 მილიონი წწ.) წარმოქმნილ რესურსებზე (ძირითადად ქვანახშირსა და ნავთობზე).

² „მესამე იტალია“ – 1970-80-იან წლებში იტალიის გარკვეულ რეგიონებში შექმნილი, ძირითადად პატარა ქალაქებსა და სოფლებში განლაგებული მცირე საწარმოებისა და სახელოსნოების სისტემა

სამთო-მოპოვებითი ინდუსტრიები და მათი სოციო-ეკოლოგიური ასპექტები

ზრდის აღსადგენად ახალი სარეგულაციო ჩარჩოს ძიება. ეს ძიება დაკავშირებული იყო როგორც პოლიტიკური დეცენტრალიზაციის იდეებთან, ისე რეგიონების მონიშვნასთან ისეთ სუბიექტებად, რომლებიც თავად არიან პასუხისმგებლები გლობალურ ბაზრებზე თავიანთ ეკონომიკურ კეთილდღეობის პოვნაზე. შედეგად, რეგიონული უთანასწორობა უფრო მკვეთრი გახდა, ხოლო რეგიონისა და რეგიონული განვითარების კონცეფტები გადამუშავდა გლობალიზებული ეკონომიკის ნარატივებთან შესაბამისობაში, რომლებიც ფესვადგული იყო ნეოლიბერალიზმისა და შრომის სახელმწიფოს პრაქტიკებსა და პოლიტიკაში^{iv}. ნეოლიბერალიზმის პოლიტიკური ეკონომიის ორი მახასიათებელი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია - პირველ რიგში, მზარდი აქცენტირება კონკურენციაზე და ბაზრებზე, განსაკუთრებით გლობალურ ბაზრებზე; მეორე, სასაქონლო ფორმის კიდევ უფრო განვრცობა, რაც ხელახლა განსაზღვრავს მიჯნას კერძო და საჯარო სექტორს შორის, გზას უკაფავს რა ფსევდო საბაზრო მექანიზმების შემოსვლას შეკვეცილ საჯარო სექტორში, და განავრცობს რა სასაქონლო ფორმას პირადი ცხოვრებისა და სამოქალაქო საზოგადოების ისეთ არეალებზე, საიდანაც ის აქამდე გაძევებული იყო ჩვეულებისა და ტრადიციის მიერ. ამ ორი ტენდენციის საერთო შედეგი იყო გლობალური დონეზე კონკურენციის გაძლიერება ადამიანებსა და რეგიონებს შორის კაპიტალ-დაბანდებებისა და სამუშაო ადგილებისთვის.

განვითარების დისკურსში, განსაკუთრებით გლობალური „ჩრდილოეთის“ შემთხვევაში, აქცენტი სულ უფრო მეტად კეთდებოდა „კონკურენტულობაზე“ და ქალაქ-რეგიონზე, როგორც „კონკურენციის წარმოსახვით ერთეულზე“ (Loving, 1999, 32). ზოგიერთისთვის, ქალაქ-რეგიონები იქცნენ საკვანძო ტერიტორიულ ერთეულებად (Organisation for Economic Cooperation and Development, 2006; Scott ; 1998; Storper, 1995). დისკურსულად აქცენტები დასმულია ზრდის ენდოგენურ პროცესებზე, რეგიონულ ინსტიტუციებზე და რეგიონებისთვის დამახასიათებელ სპეციფიურ ცოდნაზე და დასწავლაზე, როგორც კრიტიკულად მნიშვნელოვან ასპექტზე კონკურენტულობის გასაწევად. ხშირად ეს ექსპლიციტურადაა დაკავშირებული რეგიონული კლასტერებისა თუ ურთიერთდაკავშირებული ეკონომიკური საქმიანობების არსებობასთან, რაც მოიხსენიება, როგორც *ტერიტორიული ინოვაციების მოდელები* (Territorial Innovations Models -Moulaert and Sekii, 2003). თუმცა, მიუხედავად განვითარების პოლიტიკის რიტორიკისა, რომელიც ხაზს უსვამდა ენდოგენური ზრდისა და ინოვაციური სულიკვთების მნიშვნელობას, მულტინაციონარული კომპანიების ინვესტიციები მაინც რჩებოდა ამ რეგიონული ეკონომიკების საკვანძო ელემენტად და, ამგვარად, ბევრი მათგანი კვლავაც „გლობალურ პერიფერიად“ აგრძელებდა ყოფნას.

მთავარი აქ ისაა, რომ მიუხედავად სხვადასხვა გარემოებისა, რეგიონული ეკონომიკის წარმატების მთავარ საფუძვლად მაინც რჩება რეგიონების აქტივების გამოყენება. ამ წარმატებას კი კაპიტალის უფრო ფართო, გლობალურ წრებრუნვაში მოცემული რეგიონეთა მდებარეობა განაპირობებს მაშინ, როდესაც ნედლეული აგრძელებს სხვა რეგიონებიდან შემოედინებას, ხოლო საბოლოო პროდუქტი კი რეგიონის გარეთ იყიდება. ეს კარგად არის აღწერილი საქონლისა და ღირებულების გლობალური ჯაჭვების და გლობალური საწარმოო ქსელების შესახებ მზარდ ლიტერატურაში (Coe et. Al, 2004; Gereffi and Korzeniewicz, 2004; Gerrefi et al., 2005; Hudson, 2008). რეგიონების შიგნით საქმიანობის „კლასტერების

სამთო-მოპოვებითი ინდუსტრიები და მათი სოციო-ეკოლოგიური ასპექტები

აგება“ თუ ეკონომიკის შიდა რეგიონული შეკავშირების წახალისება, გლობალური კონკურენტუნარიანობის გაზრდის საშუალებად მიიჩნევა. ასეთი რეგიონული ეკონომიკური სტრუქტურების „წარმატება“, შესაბამისად, დამოკიდებულია მათ უნარზე, კონკურენციაში შევიდნენ და ივაჭრონ გლობალურ ბაზრებზე, სადაც მათ ძალიან მცირე გავლენა აქვთ ისეთ საკითხებზე, როგორცაა ფასები და ხარისხის სტანდარტი. ამის შედეგად კი ისინი უფრო მეტად მოწყვლადი ხდებიან. ამასთან, ზერელე ყურადღება ექცევა საქონლის გლობალური მოძრაობის ეკოლოგიურ საფასურს, რაც ცენტალური მნიშვნელობისაა ასეთი სტრატეგიისთვის.

რეგიონული განვითარების ამ ნეოლიბერალურმა კონცეფციამ ასევე გააძლიერა მოთხოვნა, რომ გლობალური „ჩრდილოეთის“ იმ რეგიონებმა, რომლებიც ეკონომიკური აქტივობის მთავარ კვანძად გახდომას ესწრაფვიან, შეცვალონ ნაშენი გარემო და მოხმარების მოდელები. ნაშენი გარემო და ცხოვრებისეული მიდგომები ზუსტად ისევე უნდა მოდერნიზდეს, როგორც საწარმოო სტრუქტურები. ხელფასის მქონე ორწევრიან შინამეურნეობაზე გადასვლა უკავშირდებოდა ხანგრძლივკადიანი მოხმარების პროდუქტების გაზრდილ მოხმარებას, რასაც უნდა მოეხდინა მანქანებისა და საწვავით გამომუშავებული ენერჯის ადამიანური შრომით ჩანაცვლება. ადამიანები მოიხმარენ ახლად მოყვანილ საკვებ პროდუქტებს, რომელიც მსოფლიოს მეორე ბოლოდან არის ტრანსპორტირებული და, ამგვარად, სეზონურობა ფაქტობრივად გაქრა კვების რაციონიდან. ტანსაცმელი და სამომხმარებლო საქონლის მთელი წყებაც ასევე მოიხმარება წარმოების ადგილიდან ათასობით მილის დაშორებით. ამასთან, მიუხედავად იმისა, რომ „მოდერნიზაციასთან ფეხის აყოლის“ ასეთი ტენდენციები პერიფერიულ რეგიონებში რამდენიმე ათწლეულია მიმდინარეობს, ისინი კვლავ აგრძელებენ გაძლიერებას, რადგან ასეთი პერიფერიები ინვესტიციებისა და სამუშაო ადგილებისთვის სულ უფრო გლობალურად ხელმისაწვდომები ხდებიან. უფრო მეტიც, ეს იმიტომაც ხდება, რომ ასეთი რეგიონები შეჯიბრში შედიან, რათა გამოზარდონ, მიიზიდონ და შეინარჩუნონ პროფესიული უნარების მქონე, შემოქმედებითი და ინოვაციური ადამიანები (და მათი ოჯახები), რაც მიიჩნევა, რომ გადამწყვეტ მნიშვნელობას თამაშობს სანატრი ე.წ. „ცოდნაზე დაფუძნებული ეკონომიკის“ ასაშენებლად (Hudson, 2010). თუმცა, ეს ხდება წინა ეპოქის ინდუსტრიულ სამუშაო ძალაზე გათვლილი ნაშენი გარემო პირობებში. ასეთი, ძლიერ განათლებული სამუშაო ძალის მოზიდვა და შენარჩუნება საჭიროებს შესაბამის ნაშენი გარემოს თანმიმდევრულ წარმოებას, რაც აქრობს ადგილების შინაგან სპეციფიკურობას და, როგორც წესი, იწვევს მოხმარების, მიმოცვლის და მშრომელთა მზარდ მოძრაობას სხვადასხვა ადგილებს შორის.

თუმცა, გლობალური „სამხრეთის“ ბევრი რეგიონისთვის, კოლონიალური წარსულის ძლიერი ნეო-კოლონიალური გამოძახილის შედეგად⁵, ნეოლიბერალური „განვითარება“ ბევრად ნაკლებ დახვეწილ პროცესად განისაზღვრა. ბევრი მათგანის შემთხვევაში, ის მოიცავდა სოფლის მეურნეობის სისტემის გადაწყობას ნატურალური მეურნეობიდან მომგებიანი საქონლის წარმოებაზე, და შიდა სამომხმარებლო ნაწარმის ნაცვლად „ეზოტიკური“ ხილის, ბოსტნეულის, ყვავილების, და, ბოლო ხანებში, ბიოსაწვავად გამოყენებული მარცვლეულის წარმოებას და საექსპორტო ბაზარზე გაყიდვას. სხვათა შემთხვევაში, აქცენტი კეთდებოდა ექსპორტზე ორიენტირებული სამომხმარებლო საქონლის რეგიონად გადაქცევაზე, რისი საშუალებასაც იმ უცხოური ინვესტიციების მოზიდვა წარმოადგენდა, რომლებიც, როგორც წესი, დაკავშირებულნი იყვნენ

სამთო-მოპოვებითი ინდუსტრიები და მათი სოციო-ეკოლოგიური ასპექტები

„ჩრდილოეთში“ დაფუძნებული გლობალური ბრენდების მფლობელთა მომარაგების ჯაჭვთან. გლობალური „სამხრეთის“ პოლიტიკათა უმეტესობაში, რომელიც მიზნად ისახავდა მნიშვნელოვანი ლოკაციების გლობალური წარმოების კვანძად ქვევას, მსგავსი ქსელების არსებობა ასოცირდებოდა შიდა რეგიონალურ, ან რურალური ადგილებიდან ურბანულისკენ მიგრაციის უპრეცედენტო მასშტაბთან, რისი უკანასკნელი და ყველაზე თვალსაჩინო მაგალითიც ჩინეთია. ამან გამოიწვია მასობრივი ურბანიზაცია, რასაც საზარელი შედეგები მოჰყვა ბუნებრივი გარემოსა და ადამიანთა ჯანმრთელობისთვის (Walker and Buck, 2007). მოხმარებისა და წარმოების სტრუქტურებში ასეთი ცვლილებები ხშირად განპირობებული იყო გარეგანი ზეწოლებით, მაგალითად როგორცაა მსოფლიო ბანკის სტრუქტურული გარდაქმნების პროგრამების გატარების ზეწოლა. ამან განაპირობა ეთიკური და მორალური შფოთვის ზრდა, რაც გამომდინარეობდა წარმოების საქსპორტო ბაზრებისკენ რეორიენტაციიდან - საკვების იმპორტზე მზარდ დამოკიდებულება, სამუშაო ადგილზე ჯანმრთელობისა და უსაფრთხოების საკითხები, ბავშვთა შრომის გამოყენება და ა.შ. შფოტვას გამოთქვამდნენ „ჩრდილოეთში“ მყოფი როგორც მომხმარებლები და არასამთავრობო ორგანიზაციები, ისე აკადემიური მიმომხილველებიც (Hughes, 2006).

გლობალური „სამხრეთის“ გარკვეული ადგილები სულ უფრო მოწყვლადი ხდება, რადგანაც სულ უფრო მეტად მიმართავს სიცოცხლისთვის მავნე და საშიში მასალების წარმოების ახალ გლობალურ მოდელებს, აშენებს დამაბინძურებელ მრეწველობებს და ვაჭრობს სხვადასხვა ნარჩენი პროდუქტით. ასეთი განვითარება ნამდვილად არ ყოფილა მხოლოდ ნეოლიბერალური შემობრუნების შედეგი (Hall, 2009), თუმცა საერთაშორისო სარეგულაციო და სავაჭრო შეთანხმებით, მაგალითად როგორცაა ბაზელის კონვენცია (იხ. www.basel.int), რომელიც ასეთ საქმიანობებს ზღუდავს, ისინი ნამდვილად უფრო ინტენსიური გახდნენ ამ ნეოლიბერალური შემობრუნების შედეგად (Houveld, 2006; Yearley, 1995). არაერთ სხვადასხვა სახის ნარჩენს ყოველდღე გზავნიან ევროპიდან და ჩრდილოეთ ამერიკიდან ჩინეთში, ინდონეზიაში და სამხრეთ აღმოსავლეთ აზიის სხვა ნაწილებში გადარჩევის და ხელახალი გამოყენებისთვის, ბანგლადეშისა და ინდოეთის სანაპიროებისკენ კი გზავნიან გემებს, რომლებიც იქ ნაწილებად უნდა დაშალონ და მათი მასალები გამოიყენონ (Buerk, 2006). ნარჩენებით გლობალური ვაჭრობა და დაბინძურების წარმომშობი საქმიანობის ადგილმდებარეობა გადახლართულია არათანაბარი განვითარების კომპლექსურ პროცესთან, რომელიც „ჩრდილოეთის“ ზოგიერთ პერიფერიულ რეგიონსაც შეეხო და, შედეგად, მათი მოწყვლადობა გაზარდა. ასეთი რეგიონები ფასებით ეჯიბრებოდნენ „სამხრეთის“ იმ პერიფერიულ ქვეყნებს, რომელთაც სურდათ მავნე და საშიში ნარჩენების მიმღები პუნქტი გამხდარიყვნენ ფინანსური შემოსავლის სანაცვლოდ. შედეგად, გაიზარდა მათი მოწყვლადობა ეკონომიკურად, ეკოლოგიურად და ადამიანთა ჯანმრთელობის თვალსაზრისით (Husdon, 2009). როგორც ზონაბენდმა აჩვენა (Zonabend, 1993) ჰააგის ნახევარკუნძულზე განლაგებულ ფრანგული ბირთვული ინდუსტრიის ანალიზში, ადგილობრივ თემებს „ჩრდილოეთში“ აქვთ განმასხვავებელი უნარი - და ნებაც კი - წინააღმდეგობა გასწიონ. 1990-იანებში, იაპონური ბირთვული ნარჩენები გაიგზავნა სელაფილდში, გაერთიანებულ სამეფოში, სადაც ისინი გადამუშავდა, და შემდგომ იაპონიაში დაბრუნდა. ამავე დროს, გაერთიანებულ სამეფოში ფოლადის წარმოების ნარჩენები ექსპორტირდა გერმანიასა და იტალიაში აღდგენისათვის^{vi}.

სამთო-მოპოვებითი ინდუსტრიები და მათი სოციო-ეკოლოგიური ასპექტები

რომ შევაჯამოთ, როგორც „ჩრდილოეთის“, ისე „სამხრეთის“ პერიფერიული, „წაგებულ“ რეგიონებში პოლიტიკის ფოკუსი საგრძობლად შეიცვალა და მიიმართა თითქოს „ერთი საუკეთესო გზისკენ“. ხშირ შემთხვევაში გავლენიანი კონსულტანტების და თინქ-თენქების მიერ წახალისებულნი, ასეთი რეგიონები ცდილობდნენ, უფრო ხელსაყრელი პოზიცია მოეპოვებინათ კაპიტალის გლობალურ წრებრუნვაში, საქონლის მოძრაობაში და ღირებულების დინებებში, რამდენადაც ეს მიჩნეული იყო სოციო-ეკონომიკური კეთილდღეობისა და განვითარების გზად. ამ პროცესში, ისინი ხშირად ექსპლიციტურად ცდილობდნენ მიებაძათ შოკებისადმი თითქოსდა გამძლე, „მოგებულ“ რეგიონებისთვის. ამავდროულად ისინი არ ითვალისწინებდნენ თუ რამდენად იყო მათი კონკურენციაში წარმატება განპირობებული ადგილმდებარეობის სპეციფიკით და რამდენად იყო ის დამოკიდებული უფრო ფართო მაკრო-პოლიტიკურ და ეკონომიკურ კლიმატსა თუ კონტექსტზე. რეგიონული განვითარება, ფაქტობრივად, გადაიქცა ხელახალი პოზიციონირების წარმატებულ აქტად; ამის ვერ მიღწევა კი გულისხმობდა ამ ჯაჭვების ფსკერთან და ქსელების პერიფერიასთან დარჩენას. შესაბამისად, წარმატებულ რეგიონულ განვითარებას ესაჭიროებოდა გაეძლიერებინა რეგიონის მიმზიდველობა, რათა წაეხალისებინა რეგიონში სხვადასხვა შემოდინებების (საქონელი, ფული და ხალხი) წილი, მხარი დაეჭირა ტრანსფორმაციისა და ნამატი ღირებულების წარმოქმნის პოტენციალისთვის თავად ამავე რეგიონების შიგნით, სანამ ამ პროცესების შედეგად წარმოქმნილი პროდუქტები რეგიონიდან არ გავიდოდა გასაყიდად და მთელ მსოფლიოში მიმოფანტულ ლოკაციებთან ნაკადთა ერთობლიობას არ შექმნიდა. ყველაფერი ეს კი ნაკარნახევი იყო კაპიტალის დაგროვების (ცრუ)ლოგიკით, რომელიც უმნიშვნელოდ, ან საერთოდ არ ითვალისწინებდა მსგავსი ტრანსფორმაციების ეკოლოგიურ, ან, ხშირ შემთხვევაში, ეთიკურ შედეგებს. თუმცა, როგორც ბოლოდროინდელ ეკონომიკურმა კრიზისმა კარგად აჩვენა, განვითარების ასეთი მოდელი ქმნის მოწყვლად რეგიონულ ეკონომიკას, რადგანაც მისი „წარმატება“ დამოკიდებულია უნარზე, მოახდინოს ნედლი მასალისა და სხვადასხვა დეტალების იმპორტი კონკურენტულ ფასებში, და საბოლოო პროდუქტი მომგებიან ფასში გაყიდოს საექსპორტო ბაზრებზე. როცა ბაზრები იკუმშება და მოგება იკლებს ვალუტის მიმოცვლის ან რეალური მოთხოვნის ზოგადი კოლაფსის გამო, ამას შედეგად მოჰყვება საწარმოების დახურვა და სამუშაო ადგილების დაკარგვა სამხრეთ-აღმოსავლეთ ჩინეთიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთ ინგლისამდე. ერთი სიტყვით, განვითარების იმ მოდელზე დარჩენა, რომელიც ეყრდნობა მსოფლიოს გარშემო ძლიერ გაფანტულ რეგიონებს შორის გლობალური ნაკადების წახალისებას და ბრმა ეკონომიკის მატერიალურობის თუ პირველად ბუნებაზე³ ეკონომიკის უცილებელი დაფუძნებულობის მიმართ, ქმნის არა მდებარე, არამედ მოწყვლად რეგიონულ ეკონომიკას, რომელიც სულ უფრო და უფრო მეტად პრობლემურია.

³ პირველადი ბუნება (First Nature) - ეკონომიკური კონცეფცია, რომელიც მსოფლიო ეკონომიკის სტრუქტურის და მასში მიმდინარე პროცესების საფუძველმდებარე მიზეზებად მიიჩნევს გეოგრაფიულ და ეკოლოგიურ ფაქტორებს, მაგალითად ბუნებრივი რესურსების ასიმეტრიულ გადაწარმოებას

მეტად თვითკმარი და მედეგი რეგიონებისკენ სვლა?

ამჟამინდელი განვითარების მოდელების ეკოლოგიური ზეგავლენის და მასთან გადაჯაჭვული უუნარობის გათვალისწინებით, ნუთუ იძულებულნი არ ვართ სერიოზულად დავფიქრდეთ იმაზე, თუ როგორ დავუბრუნდეთ კონკრეტულ ადგილებზე დაფუძნებულ, ლოკალიზებულ და რეგიონალიზებულ ცხოვრების წესს, რომელიც გულისხმობს განსხვავებულ და მატერიალურად მეტად ინფორმირებულ წარმოდგენას იმის თაობაზე, თუ რა არის განვითარება? სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, განა სერიოზულად არ უნდა მოვიკიდოთ რეგიონული ეკონომიკის და განვითარების უფრო მედეგ ფორმებზე გადასვლას?

სტატიის ამ სექციის დანარჩენ ნაწილში განვიხილავ ზოგიერთ იმ საკითხს, რომელთაც ვეჩვენებთ უფრო მედეგი რეგიონების შექმნისკენ სწრაფვის დროს, მოვხაზავ რამდენიმე საყურადღებო მაგალითს იმაზე, თუ როგორ შეიძლება რეგიონები უფრო მედეგები გავხადოთ პრაქტიკაში, და ასევე გამოვიკვლიოთ რამდენიმე შემოთავაზებას იმის თაობაზე, თუ როგორაა შესაძლებელი, რომ ამგვარი მიდგომები კიდევ უფრო განვითარდნენ. ეს საკითხები მათ შორის მოიცავს იმ რამდენიმე რეგიონის განხილვასაც, რომლებიც ესწრაფვიან თავიანთი თვითკმარობის გაზრდას, შორდებიან და განერიდებიან რა ქვეყნის შიდა და საერთაშორისო ურთიერთობებს თუ სტრუქტურებს, და ცდილობენ შეამცირონ გარემოზე თავიანთ ზემოქმედების შედეგები. ეს ახალი მიდგომა აღარ დგას საერთაშორისო ქსელების გაბმაზე იმისათვის, რათა რესურსების მოპოვება შორეული რეგიონებიდან განხორციელდეს, არამედ მისწრაფებაზე, რომ შეიმუშავოს სელექციური ჩამოშორები და ლოკალური ავტონომიის შექმნის სტრატეგიები. რეალურად არსებული თუ დაგეგმილი რეგიონული განვითარების, და ამ მიზნის მისაღწევად არჩეული გზების ეს ანალიზი და გამოცდილება, რამდენიმე მინიშნებას მოგვცემს მომავალ შესაძლებლობებზე, და ასევე შემოთავაზებული მიდგომების შეზღუდვებზეც.

- **განსხვავებული სარეგულაციო რეჟიმი და გაზრდილი დასწავლის თუ ადაპტირების უნარი**

რეგიონის მიღმა მიღებული გადაწყვეტილებების შედეგების მიმართ მოწყვლადობის ზრდა ნეოლიბერალიზმის პოლიტიკონომიის ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ასპექტი იყო. ამავდროულად, ნეოლიბერალური მიდგომა გულისხმობდა მეტ პასუხისმგებლობის დაკისრებას რეგიონალურ დონეზე, როდესაც საქმე რეგიონის ეკონომიკურ კეთილდღეობას ეხებოდა (Macleod, 1999). ეს იმ პირობებში, როდესაც არ ხდებოდა ამ რეგიონებისთვის რესურსების იმ რაოდენობის მიწოდება, რომელიც საჭირო იყო დაკისრებული ამოცანის წარმატებით განხორციელებისთვის გლობალური საბაზრო ძალების პირისპირ. მაშინ, როდესაც რეგიონისთვის მეტი ძალაუფლებისა და რესურსების მინიჭება მეტი მედეგობისკენ სვლის აუცილებელ პირობად არის მიჩნეული, რათა მათ შეიმუშაონ ეკონომიკური განვითარების მათთვის შესაბამისი და გლობალურად შრომის დანაწილების ადეკვატური სტრატეგიები, ის საკმარისი პირობა მაინც არ არის. რეგიონთა უნარს გააჩნია შეზღუდვები, გამოიწვიოს სასურველი ცვლილებები მხოლოდ რეგიონალურ დონეზე მოქმედებით. რეგიონული განვითარების ნეოლიბერალურ მოდელებზე გადასვლა გულისხმობდა

სამთო-მოპოვებითი ინდუსტრიები და მათი სოციო-ეკოლოგიური ასპექტები

სახელმწიფოებრივ, და, გარკვეულ ზესახელმწიფოებრივ სარეგულაციო თუ მართვის რეჟიმებში ჩადებული ცვლილებების გატარებას. შესაბამისად, რეგიონების შესაძლებლობა, შეემუშავებინათ სტრატეგიები მეტი მედეგობისათვის, კრიტიკულად განდა დამოკიდებული სახელმწიფოებრივ, და ზესახელმწიფოებრივ სარეგულაციო თუ მართვის მოდელეებში არსებული ცვლილებებზე. ეს პოლიტიკები უნდა შეიცვალოს ორი მნიშვნელოვანი გზით.

პირველი, საჭიროა (დე)მოტივაციის და საგადასახადო სტრუქტურების ცვლილება, რათა ბაზრები აიგოს და დარეგულირდეს იმგვარად, რომ ხელი შეეწყოს უფრო ეკოლოგიურად მგრძობიარე პროცესებზე, პრაქტიკებზე და ქცევებზე გადასვლას. მაგალითისთვის, საჭირო იქნება გადასვლა ისეთ ორგანიზაციულ სტრუქტურებზე, წარმოების ტექნოლოგიებზე და რეგულაციულ სამომხმარებლო ქცევაზე, რომლებიც ნაკლებ ზიანს მოუტანენ გარემოს (მათ შორის, ნახშირორჟანგზე დაფუძნებული მობილობის მასშტაბისა და არეალის შემცირებით: იხ. ქვემოთ). მეორე, მეტი პრიორიტეტი უნდა მიენიჭოს სოციალურად სასარგებლო (და არა უბრალოდ მომგებიან) სამუშაოს შექმნას და სოციო-სივრცით თანასწორობას, სამართლიანობას და კეთილდღეობას, ვიდრე ეკონომიკურ ზრდას. ამის მისაღწევად მნიშვნელოვანი კომპონენტია რეგიონული თვითკმარობის და ეკონომიკური დახურულობის დონის ოპტიმიზირება. ეჭვგარეშეა, ამისთვის საჭირო იქნება ეკონომიკაში სახელმწიფოს ჩართულობის გაზრდა, მაგრამ ეს არ - და ვერ - გულისხმობს უბრალოდ დაბრუნებას „ბრძანებისა და კონტროლის“ კეინზიანურ მოდელთან, რომელიც წინ უსწრებდა ნეოლიბერალიზმს. ამის არცთუ უმნიშვნელო მიზეზია სახელმწიფოს მიერ სესხების, „კვანტიტატიური გამარტივების“ (ან, უფრო პროზაულად, ფულის ბეჭდვის), და ბანკების დე ფაქტო ნაციონალიზაციაში პირდაპირი ჩართულობის მასშტაბი, როგორც გლობალური ეკონომიკისთვის ბიძგის მიცემის მცდელობა. თუმცა, უფრო ფუნდამენტურად, იმისათვის, რომ ვეცადოთ გავუმკლავდეთ ღრმა ეკონომიკურ და ფინანსურ კრიზისს, „ნავთობის პიკის“⁴ მოახლოების და კლიმატის ცვლილების პოტენციურად კატასტროფული შედეგების უპრევენტო კომბინაციას, საჭირო იქნება უფრო რადიკალური მიდგომა მართვისა და რეგულაციისადმი (Green New Deal Group, 2008).

საგულისხმო აქცენტი ისმება „დამსწავლელი რეგიონების“ შექმნაზე, როგორც რეგიონების კონკურენტული წარმატებისთვის კრიტიკულად მნიშვნელოვან კომპონენტზე ნეოლიბერალურ სამყაროში (Hudson, 1999; Morgan, 1995). დასწავლის და ადაპტირების უნარი უფრო მედეგი რეგიონებზე ტრანზიციის საკვანძო კომპონენტი იქნება. თუმცა, ადაპტირების და დასწავლის უნარის შექმნის დანიშნულება ერთობ განსხვავებული იქნება მედეგობისკენ პოსტ-ნეოლიბერალურ სწრაფვაში. აქცენტი დასასმელია უფრო პროაქტიულ მიდგომაზე და იმის სწავლაზე, როგორ ვიწინასწარმეტყველოთ და გავუმკლავდითე გარედან მომდინარე მოკვება და მღელვარებებს. ასევე, იმის დასწავლაზე, როგორ შევქმნათ უფრო თვითკმარი რეგიონული ეკონომიკები და, ამავედროულად, უზრუნველვყოთ ეკონომიკისა და საზოგადოების ორგანიზების უფრო ეკოლოგიურად მდგრად და სოციალურად სამართლიან ფორმებზე გადასვლა.

⁴ ნავთობის პიკი (peak oil) - თეორიულად ნაწინასმეტყველები მომენტი, როდესაც ნავთობის მოპოვება ისტორიულ მაქსიმუმს მიაღწევს, რის შემდეგ გამუდმებით შემცირდება

ამის შემადგენელი ნაწილი იქნება იმის გაცნობიერებაც, რომ შესაძლოა სასარგებლო იყოს მოცემული რეგიონის საზღვრებს მიღმა გახედვა, რათა სხვებისგან მოხდეს დასწავლა, ქსელების გაბმა თუ თანამშრომლობის გზით „საუკეთესო პრაქტიკების“ გაზიარება, და შესაძლო პოლიტიკური მიდგომების შესახებ ინფორმაციის მიღება.

• ეკონომიკის მეტი შიდა რეგიონული დანერგულობა და მეტი რეგიონული თავდაჯერება

ცხადია, რომ არსებობს შეზღუდვები იმაზე, თუ რა ნიშნულამდე არის შესაძლებელი რეგიონის ეკონომიკის გამოცალკევება უფრო ფართო ეკონომიკიდან. შიდა-რეგიონული და რეგიონებსშორისი წარმოებისა და ვაჭრობის ოპტიმიზება ამ შემთხვევაში საკვანძო საკითხია. გარკვეულ პირობებში, შიდა-რეგიონული ტრანზაქციების ზრდა სავსებით თავსებადია კაპიტალის მეინსტრიმულ ლოგიკასთან, რადგან ის ამცირებს როგორც წარმოების, ისე ტრანსპორტირების ხარჯებს და ზრდის მოგებას. ეს დაედო საფუძვლად, მაგალითად, ფოლადისა და ქიმიკატების მსხვილი ინტეგრირებული კომპლექსების შექმნას, რაკი ერთი პროცესის ნაშთები მეორის მასალები ხდებოდა, იმის ნაცვლად, რომ ისინი უსარგებლო ნარჩენებად ქცეულიყო. იგივე ლოგიკა დგას ეკო-ინდუსტრიული კომპლექსის (EID) განვითარების უკან. ამ მიდგომის ეკოლოგიური სარგებელი შემდგომ სექციაში არის განხილული, მაგრამ აქ იმას უნდა გავუსვათ ხაზი, რომ კომპანიები, რომლებიც EID-ში არიან ჩართულები, თანამშრომლობენ საზიარო ეკონომიკური სარგებლისთვის, ქმნიან რა მასალების ბრუნვის დახურულ წრეს, ნარჩენების გადამუშავების, აღდგენის და ხელახალი გამოყენების მეშვეობით. ორმხრივ კომერციულ შეთანხმებების საფუძველზე, მომიჯნავე კომპანიები სხვადასხვა სახის ნაშთებს ცვლიან, რის შედეგადაც ისინი ზრდიან ეკო-ეფექტურობას, ხელს უწყობენ რისკებისა და ნარჩენების შემცირებას, და მათი მოგების ზრდას (Scharb, 2001; Stone, 2002). ინტეგრაციის სისტემებზე დაფუძნებული ეკონომიკების მეშვეობით EID ასევე ქმნის მეტი ეფექტურობის მიღწევის შესაძლებლობებს, სადაც ბიზნესებს შორის გაბმული ქსელები და ბიზნეს-კავშირები უზრუნველყოფენ სერვისების, ტრანსპორტირების და ინფრასტრუქტურების საერთო საჭიროებების დაკმაყოფილებას. ცოდნის გაცვლა ეხმარება ფირმებს აღმოაჩინონ ახალი პროდუქტები და პროცესები, რათა იქცნენ მნიშვნელოვან სივრცეებად ინოვაციისთვის, ცოდნის შექმნისთვის და სწავლისთვის. გარდა ამისა, ეს სარგებელი აგრეთვე ვრცელდება ადგილობრივ მოსახლეობაზე - მაგალითად გარემოს გაუმჯობესების, დასაქმების ზრდისა თუ უფრო კოოპერატიული ინდუსტრიული ურთიერთობების წარმოქმნის სახით.

რესურსების მოხმარების ოპტიმიზირების და ხარჯების შემცირების მიზნით ქსელებისა და პარტნიორობების შექმნაზე აქცენტმა გაზარდა მოთხოვნა უფრო ფართო რეგიონულ ქსელებზე (Scharb, 2001). ასეა თუ ისე, EID ცხადად აჩვენებს, რომ შესაძლებელია წარმოებისას მასალების გადაადგილების შემცირება მიწოდების ჯაჭვების სულ მცირე ნაწილის რეგიონალიზებით. თუმცა, EID-ის ლიმიტებიც აქვს, რამდენადაც ზოგი ნედლი მასალა და კომპონენტი, როგორც წესი, რეგიონში იმპორტით შემოდის, ხოლო საბოლოო ნაწარმი კი რეგიონის გარეთ იყიდება.

არსებობს ლიმიტები ასევე იმაზეც, თუ რისი წარმოებაა შესაძლებელი რეგიონულად ამავე რეგიონში მოხმარებისთვის, რაც განპირობებულია ბაზრების ზომით და რეგიონების შიგნით არსებული სამომხმარებლო პრეფერენციებით.

სამთო-მოპოვებითი ინდუსტრიები და მათი სოციო-ეკოლოგიური ასპექტები

მიუხედავად ამისა, საჯარო შესყიდვების პოლიტიკის მეშვეობით ბევრ რეგიონს შეუძლია საგრძნობლად გაზარდოს შიდა რეგიონული ტრანზაქციები და ეკონომიკური მედეობა. წარმოიდგინეთ, მაგალითად, ევროკავშირის უდიდეს ნაწილში სკოლების, საავადმყოფოების და საჯარო სექტორის სხვა სფეროებში საკვების მიწოდების ჯაჭვების რეგიონალიზაცია (Hadjimichalis and Hudson, 2007). მსგავსი მიდგომების იწვევს ცინცხალი, ადგილობრივად წარმოებული საკვები პროდუქტების მოხმარების ზრდას, რაც ქმნის ბაზრებს რეგიონული სოფლის მეურნეობის შესანარჩუნებლად. ამან, ასევე შეიძლება გზა გაუხსნას ადგილობრივად არსებულ სოციალური ეკონომიკის მწარმოებლებს, რომლებიც კაპიტალიზმის მეინსტრიმული ბაზრების მიღმა მოქმედებენ (იხ. ქვევით). არსებობს ასევე მოსაზრება, რომ შესაძლებელია რეგიონალური სოფლის მეურნეობის წარმოების გაზრდა საკვების ქარხნების მჭიდროდ დასახლებულ რეგიონებში განლაგებით (Weaver et al., 2000), რაც დააკმაყოფილებდა რეგიონულ მოთხოვნას რეგიონის ნაწარმით და, ამავდროულად, მოიტანდა მნიშვნელოვან სარგებელს გარემოსთვის (ეს საკითხი განხილულია ქვემოთ).

თუმცა, რეგიონული ეკონომიკების დახურვას თან ახლავ რისკები - განსაკუთრებით მაშინ, თუკი ხდება პროდუქტების შეზღუდულ რაოდენობაზე კონცენტრაცია. მეტ მედეობას სჭირდება მეტი დივერსიფიკაცია, ოღონდ იმ „დივერსიფიკაციისგან“ რადიკალურად განსხვავებული, რომელიც ფორდისტული ეპოქის რეგიონალურ პოლიტიკებს ახლდა თან. გარკვეული დროით, ამ პოლიტიკებმა ინდუსტრიათა დიდი სპექტრი გააჩინა იქამდე ერთ ან მცირე რაოდენობის ინდუსტრიაზე დამოკიდებულ რეგიონებში, სადაც, როგორც წესი, წარმოდგენილი იყო რუტინული, ფილიალური ქარხნები, რომლებიც დაკავებულნი იყვნენ დაბალკვალიფიციურ კომპონენტური წარმოებით ან/და აწყობითი სამუშაოებით. ამის საპირისპიროდ, საჭიროა დივერსიფიკაცია, რომელიც აერთიანებს ინდუსტრიების ფართო სპექტრს (საწარმოო ინდუსტრიებს და სერვის ინდუსტრიებს), სხვადასხვა ზომის თუ ფორმის ფირმებს (მათ შორის სოციალურ საწარმოებს და მესამე სექტორის ორგანიზაციებს), და ასევე სხვადასხვა სახის ფუნქციებს, უნარებსა თუ პროფესიებს. ასეთ სტრუქტურას ბევრად უკეთ შეეძლება გაუმკლავდეს კაპიტალისტური განვითარებისთვის დამახასიათებელ ზრდისა და ვარდნის გარდაუვალ ციკლებს. თუმცა, როგორ უნდა მივიღეთ ასეთ დივერსიფიციურებულ სტრუქტურამდე, სხვა საკითხია. დარწმუნებით იმის თქმა შეიძლება, რომ ამისათვის საჭირო იქნება რეგიონის აღქმა არა უბრალოდ სივრცედ, სადაც მოგების ნახვას შესაძლებელი, არამედ ადგილად, რომელთანაც საკვანძო ეკონომიკურ აქტორებს გარკვეული მიჯაჭვულობა და ვალდებულებები გააჩნიათ, და ეს დაფუძნებული იქნება არა, მაგალითად, ჭარბ-ეკონომიკურ მოტივაციებზე, არამედ რეგიონალურ იდენტობაზე და რეგიონთან იდენტიფიკაციაზე (Hudson 2001).

ამასთან, არსებობს შესაძლებლობა რომ ზოგიერთმა - მაგრამ, ნამდვილად არა ყველა - რეგიონმა შექმნას მედეგი რეგიონული ეკონომიკა, რომელიც სპეციალიზდება „მწვანე“ პროდუქტებზე (მათ შორის განახლებად ენერჯიაზე) და წარმოების ეკოლოგიურად სენსიტიური საშუალებების წარმოებაზე. მსგავსი რეგიონის ფირმები, რომლებიც ახალი ტექნოლოგიების და საექსპორტო ბაზრებზე პიონერის უპირატესობით ისარგებლებენ, შეძლებენ მისდიონ ძლიერი

შუმპეტერიანული⁵ კონკურენციის სტრატეგიებს და მოგება დააბანდონ კვლევასა და განვითარებაში, რათა თავიანთი კონკურენტული უპირატესობა შეინარჩუნონ. მიუხედავად იმისა, რომ არ არსებობს გარანტია, რომ ამას საფუძველი არ შეერყევა, კაპიტალიზმის ეკონომიკური ისტორია აჩვენებს, რომ მისთვის შინაგანია კუმულატიური უპირატესობის ძლიერი პროცესებია. თუმცა, ზუსტად ასევე, არ არსებობს გარანტია, რომ რეგიონიდან მიღებული მოგება ისევ რეგიონში დაბანდდება, და, ამრიგად, ის რისკები რეგიონული მედეგობისთვის, რომლებიც ენდემურია კაპიტალიზმისთან, კვლავაც დარჩება.

თუმცა, ამასთან ერთად, უფრო მედეგი რეგიონებისკენ სვლისთვის ასევე საჭირო იქნება კაპიტალის ლოგიკის საზღვრებს მიღმა გასვლა და იმის თავიდან განსაზღვრა, თუ რას მივიჩნევთ „ეკონომიკად“. ამისათვის კი უნდა ვაღიაროთ როგორც ღირებულების სხვაგვარი კონცეპტები თუ შეფასების სხვაგვარი პროცესები, ასევე მათ მიერ წარმოშობილი პროდუქტებისა და სერვისების ვალიდურობა. შედეგად, ის ბევრი სოციალურად გამოსადეგი და გარემოსთვის სასარგებლო საქმიანობა, რომელიც დღეს კიდევზეა მოსროლილი, როგორც სოციალური ეკონომიკის ან მესამე სექტორის კუთვნილება, მეტ აღიარებასა და მნიშვნელობას შეიძენს (Amin, 2009; Amin et al., 2002; Leshon et al.,). ასეთი საქმიანობა ხშირად ადგილობრივად მიმდინარეობს, ახერხებს რა დააკმაყოფილოს ლოკალური მოთხოვნები ადგილზე წარმოებული პროდუქციით, ან მოახდინოს უკვე არსებული პროდუქტებისა და მასალების გადამუშავება ან მოხმარებაში ხელახალი ჩაშვება, და შესაბამისად, ბევრად ნაკლებ ზიანს აყენებს გარემოს.

ეკონომიკის მატერიალურობის აღიარება: მედეგ რეგიონებში მოხმარებისა და წარმოების გადაწყობა გარემოსათვის ზიანის შესამცირებლად

მიუხედავად ფართო აღიარებისა, რომ ეკონომიკა გულისხმობს მატერიალების მოძრაობას და მათ ტრანსფორმაციას, რაც მატერიალურ გავლენას ახდენს ბუნებრივ გარემოზე, სულ რაღაც 1960-იანების ბოლოს ან 70-იანების დასაწყისში დაიწყო რამოდენიმე ეკონომისტი და სოციალური მეცნიერებების წარმომადგენელმა - მაგალითად ეირესმა, ნისმა (Ayres and Kneese, 1969) და გეორგესკუ-როგენმა (Georgescu-Reogen, 1971) - ეკონომიკის ამგვარი გაგებით სერიოზული დაინტერესება. ეკონომიკის განხილვა ფიზიკური მეცნიერებების და ისეთი კონცეპტების გადმოსახედიდან, როგორებიცაა სიცოცხლის ციკლის ანალიზი, ინდუსტრიული ეკოლოგია, ინდუსტრიული მეტაბოლიზმი და მასალების ბალანსი, ხაზს უსვამს ეკონომიკის მატერიალურობას, და ეკონომიკას, როგორც მატერიების გარდაქმნის მუდმივ ციკლს. ამგვარად, რეგიონალური ეკონომიკები შეიძლება მოაზრებული იყოს, როგორც მატერიისა და ენერჯის გარდამავალი და დროებითი (შესაძლოა, ხანგრძლივ, მაგრამ ყოველთვის

⁵ ჯოზეფ შუმპეტერი (Joseph Schumpeter) - ავსტრიელი ეკონომისტი. მისი შემოქმედების მნიშვნელოვანი ნაწილი ეთმობა კაპიტალიზმში ინოვაციისა და კონკურენტულობას შორის კავშირს. შუმპეტერის აზრით, ტექნოლოგიური ინოვაცია ხშირად ქმნის დროებით მონოპოლიებს, რომლებიც უჩვეულოდ დიდი მოგების წყაროა.

სამთო-მოპოვებითი ინდუსტრიები და მათი სოციო-ეკოლოგიური ასპექტები

დროებით და გარდამავალ) ერთობა, რომელიც ერთ ადგილზეა თავმოყრილი სოციალური თუ სივრცითი სპეციფიკის სარეგულაციო პრაქტიკებით.

მატერიების ეს ტრანსფორმაციები გამუდმებით ცდებიან თავიანთი ჩაფიქრებულ შედეგებს, რაკი ურჩი მატერია უსხლტება იმ ჩარჩოს, რომელსაც მოცემული ტრანსფორმატიული პროცესი განსაზღვრავს. შედეგად, ეკონომიკის ყოველ ეტაპზე, მატერიების ტრანსფორმაციას აქვს როგორც ჩაფიქრებული, ისე უნებლო შედეგები - უნებლო შედეგები, არასასურველთან ერთად, ხშირად უხილავი ან სხვაგვარად შეუმჩნეველია და, ამიტომაც, როცა ხილვადია, როგორც წესი, მოიხსენიება „დამაბინძურებლად“ ან „ნარჩენად“. ბევრ მიზეზთა გამო (ეკონომიკური, ეკოლოგიური და ჯანმრთელობასთან დაკავშირებული) არსებობს გადაუდებელი აუცილებლობა, სასწრაფოდ მოხდეს როგორც ამგვარი დამბინძურებლებისა და ნარჩენების, ასევე უფრო ზოგადი ეკოლოგიური ზიანის შემცირება, რომელიც ეკონომიკური საქმიანობებიდან მომდინარეობს.

როგორც უკვე აღვნიშნე, EID გვთავაზობს საწარმოო საქმიანობების რეგიონალიზების და ეკოლოგიაზე მათი მანე გავლენის შემცირების პოტენციალს, ამცირებს რა როგორც ნარჩენების რაოდენობას, ისე საწარმოო პროცესსა და დაწესებულებებს შორის მასალების მოძრაობის ხარჯებს. EID ეფუძნება ბიოლოგიურ ანალოგიას და იმეორებს ბუნებაში არსებულ ადაპტირების თვისებებს. წარმატებული EID-ისთვის ყველაზე ხელსაყრელი ადგილმდებარეობები დიდი, მჭიდროდ დასახლებული რეგიონებია, რომლებიც, საუკეთესო შემთხვევაში, სამ მთავარ კრიტერიუმს აკმაყოფილებენ. პირველი, ახლომანლოს მდებარე ფირმები სათანადოდ ავსებენ ერთმანეთს, რათა უზრუნველყონ დაახლოებითი ბალანსი ნაშთებზე მოთხოვნასა და მათ მიწოდებას შორის. მეორე, ფირმებს შორის ურთიერთობები დაფუძნებულია ახლო ინდივიდუალურ კავშირებზე ან ისეთ ინსტიტუციურ ჩარჩოზე, რომელიც ტრანზაქციების ხარჯს ამცირებს. მესამე, რეგულაციური რეჟიმები წახალისებენ ფირმებს შორის თანამშრომლობის ურთიერთობებს და არა ნაშთების უბრალოდ მოშორებას. თუმცა, არსებობს სხვა სახის გარემოს საზღაურები, რომელიც დაკავშირებულია მოსახლეობის მაღალ კონცენტრაციასთან, და რომელიც უნდა დაბალანსდეს EID-ისგან მიღებულ სარგებელით, იმის გადაწყვეტით, თუ რამდენადაა ამგვარი განვითარება ხელსაყრელი გზა თითოეული ცალკეული შემთხვევაში.

არსებობს ეკონომიკური საქმიანობის რეგიონალიზების სხვა გზებიც, რომლებსაც შეუძლიათ ეკოლოგიაზე მავნე გავლენა შეამცირონ. უკვე ნახსენებ საკვების მიწოდების ჯაჭვების რეგიონალიზაციას შეუძლია შეამციროს სოფლის მეურნეობის მავნე გავლენას ეკოლოგიაზე, კვცავს რა „საკვების კილომეტრებს“ და CO₂-ის გამოყოფას, რაკი მიწოდების ჯაჭვები მოკლდება და კილომეტრებზე გადაზიდული საკვების ტონები ეცემა. მაგალითისთვის, ჰომიდორების წარმოებამ გაერთიანებულ სამეფოს გახურებულ სათბურებში შეიძლება მეტი ნახშირორჟანგი გამოყოს, ვიდრე ესპანეთის გარე მინდვრებში მათმა მოყვანამ და შემდგომ გაერთიანებულ სამეფოში გასაყიდად ტრანსპორტირებამ.

არსებობს ეკო-ეფექტურობის კიდევ უფრო გაუმჯობესების პოტენციალიც, მაგრამ ამის განხორციელებისთვის საჭირო იქნება უფრო საყოველთაო ცვლილებების გატარება საკვების წარმოების სისტემებში და დიეტის, სასურველი საკვებისა და

გემოვნების მნიშვნელოვანი გარდაქმნა. ეს მიანიშნებს იმ სირთულეებზე, რომლებიც დაკავშირებულია რეგიონში მეტი მედეგობის მისაღწევად ეკონომიკური პრაქტიკების ტრანზფორმირების მცდელობასთან. ახლებურმა საკვებმა შეიძლება შესაძლებელი გახადოს პროტეინის წარმოება საგრძნობლად დაბალი ეკონომიკური და ეკოლოგიური ხარჯებით. თუმცა, არსებობს მნიშვნელოვანი კულტურული, ეკონომიკური და სოციალური ბარიერები მათი შემოღებისათვის. კვებითი საჭიროებების დაკმაყოფილებასთან ერთად, საკვები გრძნობით კმაყოფილებასაც გვანიჭებს სურნელის, გემოს და ტექსტურის მეშვეობით და გამოიყენება სოციალური მდგომარეობის ხაზგასასმელად და დასამტკიცებლად. გამორჩეული საურთიერთობო და საოჯახო თავყრილობები გამორჩეული საკვების ჭამით აღინიშნება. შედეგად, „მომხარებელთა ზრუნვა კონცენციურ საჭმელზე, კვების ნორმებსა და ჩამოყალიბებულ ჩვევებზე საგრძნობ ბარიერს ქმნის დიეტის ცვლილებისათვის“ (Weaver et al., 2000, 121-2). იგივენიერად მოქმედებს მსხვილი კაპიტალისტურ გაერთიანებები და აგრობიზნესები, რომლებიც დაინტერესებულნი არიან საკვების წარმოებისა და დისტრიბუციის იმ უკვე არსებული სისტემების კვლავწარმოებით, რომლებზეც მათი მოგებაა დამოკიდებული. შედეგად, არსებობს საგრძნობი ზეწოლა ინოვაციური და პოტენციურად უფრო ეკო-ეფექტური საკვები პროდუქტებისა თუ საკვების წარმოების რეგიონალიზებული და მედეგი სისტემების წინააღმდეგ. ღია საკითხად რჩება, რამდენად არის შესაძლებელი ამ ზეწოლის შემცირება სახელმწიფო ან საერთაშორისო დონეზე წარმოდგენილი რეგულაციური სისტემების ცვლილებით.^{vii}

• **მობილურობა, მოძრაობა და მიწის გამოყენების მოდელები მედეგ რეგიონებში**

მედეგ რეგიონებს ასევე დასჭირდებათ რადიკალური ცვლილებები ტრანსპორტირების ტექნოლოგიებში, და გრძელვადიან პერსპექტივაში, მიწის გამოყენების მოდელებში. ბევრი ადამიანისთვის, არსებობს მჭიდრო კავშირი ავტომობილის გამოყენებას (Urry, 1999) და ცხოვრების სტილს შორის, რაკი პირადი გადაადგილება მათი ცხოვრების ხარისხის მნიშვნელოვანი ელემენტია. თავის მხრივ, ეს გავლენას ახდენს დიდი ხნის ჩამოყალიბებულ და კარგად ცნობილ „საგზაო ლობის“ (Hamer, 1974) ძალაუფლებაზე, გაატაროს თავისი ინტერესები მანქანების წარმოებასთან და გზებისა თუ მათთვის საჭირო ინფრანსტრუქტურის მშენებლობასთან დაკავშირებით. ამგვარად, მიწის გამოყენების მოდელები, ტრანსპორტზე მოთხოვნა და მიწოდების საშუალებები ერთდროულად აღმოცენდა. ზიანი გარემოსთვის, რომელიც ამის შედეგია, შეგვიძლია შევამციროთ სხვადასხვა კომბინაციით, რომელიც მოიცავს მოთხოვნის განკარგვას, ადამიანებისა და საქონლის ტრანსპორტირების სხვა საშუალებებზე გადაყვანას, მოდალური გადაანაწილების⁶ ცვლილებას, და, უფრო გრძელვადიან პერსპექტივაში, ტექნოლოგიურ ცვლილებას მოძრაობის უფრო ენერგო-ეფექტური საშუალებების შექმნით და „ეკონომიკის დეკარბონიზაციის“ უზრუნველყოფით, რაც, „ცხადია რომ გადამწყვეტი მნიშვნელობისაა“ (Wernick et al., 1997, 138). ასეთი ცვლილებებს სასარგებლო შედეგი ექნებოდათ გადაადგილებასთან დაკავშირებული იმ

⁶ მოდალური გადაანაწილება (Modal Split) – (ქალაქში) გადაადგილებებში სხვადასხვა საშუალებების (მაგალიათ ველოსიპედის ან საჯარო ტრანსპორტის) წილის შეფარდება

სამთო-მოპოვებითი ინდუსტრიები და მათი სოციო-ეკოლოგიური ასპექტები

უთანასწორობის გადაჭრაზე, რომელიც პრიორიტეტს ანიჭებს კერძო მანქანას, როგორც ძირითად გადაადგილების საშუალებას მსოფლიო ქვეყნების უმეტესობაში.

ამრიგად, დეკარბონიზებული ეკონომიკაში მედეგი რეგიონების ასაგებად საჭირო იქნება, რომ ბევრმა ადამიანმა შეიცვალოს ცხოვრების წესი - გადაადგილების მარშრუტები იცვლება, გავლილი მანძილების საშუალო მაჩვენებელი მცირდება და ადამიანები ბევრად მეტს მგზავრობენ ფეხით, ველოსიპედით ან საზოგადოებრივი ტრანსპორტის სხვადასხვა საშუალებით. ასეთ ცვლილებას ასევე დასჭირდებათ ნაშენი გარემოს სივრცით მოწყობისა და შრომის ადგილებს შორის მანძილების მნიშვნელოვნად შეცვლა, და შესაბამისი ცვლილებები ადამიანების საქმიანობის მოდელებში, სივრცეებში და მგზავრობის დომინანტურ საშუალებებში. ნაგები გარემოს დაგეგმვა და მოწყობა მოძრაობების შესამცირებლად, დრამატულ შეცვლის საცხოვრებელი, სამუშაო და სხვა ადგილების ურთიერთგანლაგებას და ამ აქტივობების განხორციელების მასშტაბებს.

მთელი მსოფლიოს გარშემო უკვე არსებობს მრავალი მაგალითი დაგეგმარების ისეთი პროექტებისა, რომლებიც ესწრაფვიან შეამცირონ მავნე ზეგავლენა გარემოზე და ზოგი მართგანი აცხადებს, რომ ითვალისწინებს სოციო-სივრცითად არათანაბარი განვითარების საკითხებსაც. მათ შორისაა Transition Towns- მოძრაობა (Brangwyn and Hopkins, 2009), რომელიც ამჟამად მხარს უჭერს 100-ზე მეტ ინიციატივას მთელ მსოფლოში - ინიციატივას, რომ ქალაქი მასდარი გადაიქცეს კარბონულად ნეიტრალურ გარემოდ აბუ დაბიში; ინიციატივას, რომ გაშენდეს ჩინეთის ეკონიეტრალური ეკოქალაქი დონგტანი; და ინიციატივას, რომ ლონდონთან მდებარე თემზ გეითვეის უბნის განვითარება დაეყრდნოს დონგტანის მოდელოს და შექმნას მნიშვნელოვანი სტიმული აღმოსავლეთ ლონდონის სოციოეკონომიკური გაჯანსაღებისათვის - თუმცა, წყალდიდობის რისკები, რომლებიც უკავშირდება დაგეგმილ განვითარებას, აჩენს ეჭვებს მისი ეკოლოგიური მდგრადობის და მედეგობის შესახებ (Lavery and Donovan, 2005).

თუმცა, ადვილად შესაძლებელია, რომ ასეთ ცვლილებებს წინააღმდეგობა შეხვდეს, მიუხედავად იმისა, რომ საინფორმაციო და კომუნიკაციის ტექნოლოგიებში მომხდარი ინოვაციები (განსაკუთრებით ინტერნეტი) ამის შესაძლებლობას იძლევა. მაგალითისთვის, დისტანციურმა მუშაობამ 0.7%-ით შეამცირა ფინეთში სამუშაოზე მისასვლელად გავლილი კილომეტრების საერთო რაოდენობა (Helminen and Risitimaki, 2007). კალიფორნიელების მხოლოდ 2%-ს სურდა 0 ან 2 წუთიანი მანძილი სამსახურამდე, და თითქმის 50% ამჯობინებდა 30 ან მეტ წუთიან მგზავრობას სამუშაო ადგილამდე. ეს მიანიშნებს, რომ ავტომობილზე დაფუძნებული ცხოვრების წესის, და სამუშაო ადგილის და სახლის სივრცითი განცალკევების ჩამოშლას წინააღმდეგობა შეხვდება (Button and Taylor, 2001, 30).

ასევე საინფორმაციო იქნებოდა იმ ინერციის ჯეროვნად არ დაფასება, რომელიც ნაშენ გარემოშია მოქცეული. არსებობს მძლავრი ეკონომიკური იმპერატივები იმაზე, რომ შენარჩუნდეს არსებული სოციო-სივრცითი სტრუქტურები ან, სულ მცირე, შენეოდეს ცვლილებები, რათა მათ საფრთხე არ შეუქმნან უკვე არსებულ ფიქსირებულ კაპიტალდაბანდებებს. და უფრო მეტიც, ისინი მიიმართონ კიდევ უფრო მეტის სივრცის შექმნისკენ კაპიტალის დაგროვებისთვის.

• **რეგიონული განვითარების ხელახლა განსაზღვრა? უფრო მედეგი რეგიონებისკენ სვლა კაპიტალის წინააღმდეგობის პირობებში**

უკვე კარგა ხანია, განვითარების მეინსტრიმულ, ლიბერალურ დისკურსში და პოლიტიკაში აქცენტი კეთდება რეგიონების უფრო ხელსაყრელად პოზიციონირებაზე გლობალურ საწარმოო სისტემებში, მათი პოზიციების გაუმჯობესებაზე სხვა რეგიონებთან და ადგილმდებარეობებთან კავშირების გაბმის თვალსაზრისით. ამასთან, მიიჩნევა, რომ ეს, თავის მხრივ, საჭიროებს ინვესტირებას ტრანსპორტისა და ლოჯისტიკის ინფრასტრუქტურაში და ნაშენი გარემოს გარდაქმნას, მათ შორის ძლიერ მნიშვნელოვანი მაღალპროფესიული მშრომელების მოზიდვას და შენარჩუნებას. მიიჩნეოდა, რომ ეკონომიკური განვითარება და „წარმატება“ უშუალოდ იყო დაკავშირებული სხვა რეგიონებთან კავშირების და მიმოცვლის შექმნასთან, რეგიონთაშორისი ნაკადების მაქსიმალურად ზრდასთან, ხშირად გლობალური მასშტაბით. ახლა არსებობს სულ უფრო მძლავრი იმპერატივი გადავიდეთ რეგიონული განვითარების უფრო თვითშემოზღუდულ და მდგრად მოდელებზე, შევქმნათ უფრო მედეგი რეგიონები, გავზარდოთ შიდა რეგიონული მიმოცვლა და შიდა კავშირები (ნაწილობრივი მასალების წრებრუნვის შესაკრავად), და გადავიდეთ წარმოების, მიმოცვლისა და მოხმარების გარემოსთვის ნაკლებდამაზიანებელ მოდელებზე. ამასთან, მედეგი რეგიონები მიჩნეულია ისეთი რეგიონებად, რომლებიც ესწრაფვიან შეიმუშავონ გარდაქმნის სტრატეგიები, რომლებიც წინასწარ გაითვალისწინებს და შეეცდება მოემზადოს არახელსაყრელი ცვლილებების დადგომისთვის. მიუხედავად ამისა, ყველა ეკონომიკურ პროცესს აქვს გარდაუვალი ეკოლოგიური გავლენა და ასევე არარეალისტურია, ველოდეთ სრულ დახურულობას - ან გვეგონოს, რომ ყველა რეგიონს შეუძლია თვითკმარი ან, მართლაც, თანაბრად მედეგი იყოს, განსაკუთრებით ისეთ საკითხებთან მიმართებაში, როგორც ენერჯის გამომუშავება. შედეგად, ეს წარმოშობს მნიშვნელოვან შეკითხვებს იმის თაობაზე, თუ რა ზომითაა შესაძლებელი რეგიონიონის „დახურულობა“, ავტონომია, ავტარქია თუ მედეგობა; ასევე იმ გავლენის თაობაზე, რაც ასეთი ნაწილობრივი დახურვას და მედეგობას ექნება ცალკეულ რეგიონებში მცხოვრები და მომუშავე ადამიანების ცხოვრების წესსა და შემოსავალზე. ღია კითხვებია ზოგ რეგიონში მედეგობის ზრდისკენ მიმართული ნაბიჯები უბრალოდ ხომ არ გადაავადებენ გარემოზე მავნე გავლენას დროში და/ან თავიდან მოიშორებენ სხვა სივრცეში გადასროლით, რითაც ისინი შეამცირებენ სხვა რეგიონების მედეგობას და, ამავდროულად, არ ექნებათ არავითარი სისტემატურად პოზიტიური, გამაჯანსაღებელი გავლენა გლობალურ დონეზე? მედეგობა ხომ არ გახდება უბრალოდ კიდევ ერთი განზომილება, რომელსაც რეგიონები გამოიყენებენ მოძრავი ინვესტიციების დასაბანდებლად და, ამრიგად, წაახალისებენ კომბინირებული და არათანაბარი განვითარების საკვანძო მოტივატორებს?

მიუხედავად იმისა, რომ გამოწვევები, რომელთაც ვაწყდებით უფრო მედეგი და მდგრად ტრანექტორიებზე გადასვლისას მძიმეა გლობალურ „ჩრდილოეთში“, ისინი განსაკუთრებით მწვავეა „სამხრეთის“ იმ მარგინალიზებული რეგიონებისთვის, რომლებიც - იმის გამო, რომ მწირი არჩევანი ჰქონდათ - მიჰყვნენ „განვითარების“ იმ სტრატეგიებს, რომლებიც ეფუძნება ადგილობრივი ეკონომიის გარდაქმნას გლობალურ საწარმოო სისტემებში ნიშის საპოვნელად. ეს ნიშა შეიძლება იყოს

სამთო-მოპოვებითი ინდუსტრიები და მათი სოციო-ეკოლოგიური ასპექტები

სოფლის მეურნეობაში (სხვადასხვა ეგზოტიკური ხილი და ბოსტნეული, ყვავილები, ან ნათესები ბიოსაწვავისთვის) ან ექსპორტზე მორგებული ნაწარმისთვის თავისუფალი საწარმოო ზონების შექმნა. მიუხედავად იმისა, რომ „ჩრდილოური“ მომხმარებელთა ჯგუფების და არასამთავრობო ორგანიზაციების ეთიკური წიხილი და ზეწოლა „სამართლიანი ვაჭრობისთვის“ და ქარხნის მუშებისთვის უკეთესი სამუშაო პირობების (ბავშვთა შრომის აკრძალვა, შრომის პირობები, გარემოს და სამუშაო საათების რეგულირება, ჯანმრთელობის და უსაფრთხოების გაუმჯობესება და ა.შ.) შექმნისთვის ქების ღირსია, არ უნდა გამოგვრჩეს, რომ ეს რეგიონები გლობალური საწარმოო სისტემების დაქვემდებარულ ნაწილს წარმოადგენენ. რა შედეგები შეიძლება მოჰყვეს რეგიონების სწრაფვას გამოეყონ ასეთ სისტემებს და გადავიდნენ განვითარების უფრო ავტონომურ, გარემოსთვის ნაკლები ზიანის მომტან ტრექტორიებზე, რომლებიც აქცენტს რეგიონული წარმოებისა და მოხმარების მაქსიმალურ ზრდაზე აკეთებს, თუკი ვაცნობიერებთ, რომ არსებობს შეზღუდვები იმაზე, თუ რისი წარმოება და გაყიდვაა შესაძლებელი მოცემულ რეგიონში? ასეთი ცვლილება გაზრდის მათ მედეგობას თუ გააღრმავებს მათ მოწყვლადობას?

მართლაც, უფრო ზოგადი და გამაწყვეტი კითხვაა ის, თუ რა პრაქტიკული შესაძლებლობები არსებობს რეგიონული განვითარების ამგვარი რეორიენტირებისთვის, კაპიტალის დაგროვების იმპერატივების, კაპიტალისტური განვითარების წინააღმდეგობრივი და არათანაბარი ბუნების გათვალისწინებით? ალბათ ყველაზე მნიშვნელოვანი შეკითხვა ისაა, შესაძლებელია თუ არა მედეგი და მდგრადი რეგიონული განვითარების - მეტიც, ზოგადად განვითარების - ახალი ფორმების შეთავსება კაპიტალის სოციალურ ურთიერთობებთან და კაპიტალის დაგროვების იმპერატივებთან? ეკო-მოდერნისტი ოპტიმისტების წარმოსახვით, ეკოლოგიური და ეკონომიკური იმპერატივები თავსებადია, თუკი შეიქმნება სათანადო ინსტიტუციური და სარეგულაციო მოწყობა - ისინი ემხრობიან მართულ, „მწვანე კაპიტალიზმს“, რომელსაც ეკონომიკური მდგრადობის უზრუნველყოფა შეუძლია. სხვები, ჩემი ჩათვლით, ნაკლებად ოპტიმისტურად ვართ განწყობილები (Hudson, 2001, 2005) - ბიოსაწვავის მზარდი გამოყენების გაუთვალისწინებელი შედეგები, საკვების მიწოდების მზარდი კრიზისი მწარედ გვახსენებს კაპიტალისტურ ეკონომიკის, რომელსაც მუდმივად ახლავს თან კრიზისის ტენდენციები. შესაბამისად, პროგნოზი ოპტიმისტური არ არის, მაგრამ ამ კითხვებზე პასუხებს არა მხოლოდ რეგიონული, არამედ გლობალური მნიშვნელობა გააჩნიათ.

ბიბლიოგრაფია

- Adger, W. (2000) Social and ecological resilience: are they related? *Progress in Human Geography*, 24:347–364.
- Amin, A. (ed). (2009) *The Social Economy: International Perspectives*. London: Zed Press.
- Amin, A., Cameron, A. and Hudson, R. (2002) *Placing the Social Economy*. London: Routledge.
- Arther, W. (1999) Complexity and the economy. *Science*, 284: 107–109.
- Ayres, R. U. and Kneese, A. V. (1968) Production, consumption and externalities. *American Economic Review*, 59: 282–297.
- Berkes, F, Folke, C. (eds). (1998) *Linking Social and Ecological Systems: Management Practices and Social Mechanisms for Building Resilience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blaikie, P. and Brookfield, H. (1987) *Land Degradation and Society*. London: Longman.
- Bonnano, G. (2004) Loss, trauma and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely adverse events? *American Psychologist*, 59: 20–28.
- Brangwyn, B. and Hopkins, R. (2009) *Transition Initiatives Primer—Becoming a Transition Town, City, District, Village, Community or Even Island*. Version 26. Available online at: <http://transitiontowns.org/TransitionNetwork/TransitionNetwork#Primer> [Accessed 8 June 2009].
- Buerk, R. (2006) *Breaking Ships*. New York: Chamberlain Books.
- Button, K. and Taylor, S. (2001) Towards an Economics of the Internet and E-Commerce. In T. R. Leinbach and S. D. Brunn (eds). *Worlds of E-Commerce*, pp. 27–44. Chichester: Wiley.
- Carpenter, S., Walker, B. and Anderies, J.M., et al. (2001) From metaphor to measurement: resilience of what to what? *Ecosystems*, 4: 765–781.
- Coe, N. M., Hess, M. and Yeung, H. W.-C., et al. (2004) Globalizing regional development: a global production networks perspective, *Transactions of the Institute of British Geographers*. New Series, 29: 468–484.
- Folke, C., Hahn, T. and Olsson, P., et al. (2005) Adaptive governance of social-ecological systems. *Annual Review of Environment and Resources*, 20: 441–473.
- Georgescu-Roegen, N. (1971) *The Entropy Law and the Economic Process*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gereffi, G., Humphrey, J. and Sturgeon, T. (2005) The governance of global value chains. *Review of International Political Economy*, 12: 78–104.
- Gereffi G, Korzeniewicz M. (eds). *Commodity Chains and Global Development*. Westport: Praeger.
- Green New Deal Group. (2008) *A Green New Deal: Joined-up Policies to Solve the Triple Crunch of the Credit Crisis, Climate Change and High Oil Prices*. London: New Economics Foundation.
- Gunderson, L. H. (2000) Ecological resilience in theory and practice. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 31: 425–439.
- Hadjimichalis, C. and Hudson, R. (2007) Re-thinking local and regional development: implications for radical political practice in Europe. *European Urban and Regional Studies*, 14: 99–113.
- Hall, D. (2009) Pollution export as state and corporate strategy: Japan in the 1970s. *Review of Radical Political Economy*, 16: 260–283.
- Hamer, M. (1974) *Wheels within Wheels*. London: Friends of the Earth.
- Helminen, V. and Ristimaäki, M. (2007) Relationships between commuting distances, frequency and telework in Finland. *Journal of Transport Geography*, 15: 331–342.
- Hill, E. W., Wial, H. and Wolman, H. (2008) *Exploring Regional Economic Resilience*. Working Paper 2008-04. Berkeley: Institute of Urban and Regional Development. University of California.
- Holling, C. S. (1973) Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4: 1–23.
- Houveld, K. (2006) Toxic fumes unleash panic in the Paris of Africa. *Sunday Times*, 16 September, 26.
- Hudson, R. (1999) The learning economy, the learning firm and the learning region: a sympathetic critique of the limits to learning. *European Urban and Regional Studies*, 6: 59–72.
- Hudson, R. (2001) *Producing Places*. New York: Guilford.
- Hudson, R. (2003) Global production systems and European integration. In J. Peck and H.W.-C. Yeung (eds). *Global Connections*, pp. 216–230. London: Sage.
- Hudson, R. (2005) *Economic Geographies*. London: Sage.
- Hudson, R. (2008) Cultural political economy meets global production networks: a productive meeting? *Journal of Economic Geography*, 8: 421–440.

*სამთო-მოპოვებითი ინდუსტრიები
და მათი სოციო-ეკოლოგიური ასპექტები*

- Hudson, R. (2009) The costs of globalisation: producing new forms of risk to health and well-being. *Journal of Risk Management*, 11: 13–29.
- Hudson, R. (2010) From knowledge based economy ...to knowledge based economy? Reflections on changes in the economy and development policies in the North East of England. *Regional Studies*, (in press).
- Hudson, R. and Weaver, P. (1997) In search of employment creation via environmental valorisation: exploring a possible Eco-Keynesian future for Europe. *Environment and Planning*, 29: 1647–1661.
- Hughes, A. (2006) Learning to trade ethically: knowledgeable capitalism, retailers and contested commodity chains. *Geoforum*, 37: 1007–1019.
- Hyslop, M. (2007) *Critical Information Infrastructures: Resilience and Protection*. New York: Springer.
- Janssen, M., Schoon, M. L. and Ke, W., et al. (2006) Scholarly networks on resilience, vulnerability and adaptation within human dimensions of global environmental change. *Global Environmental Change*, 16: 240–252.
- Kelman, I. (2008) Critique of Some Vulnerability and Resilience Papers, Version 2. Available online at: <http://www.isalndvulnerability.org/docs/vulnrescritique.pdf> [Accessed 17 November 2008].
- Lavery, S. and Donovan, B. (2005) Flood risk management in the Thames Estuary looking ahead a 100 years. *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, 363: 1455–1474.
- Levinthal, D. (1996) Learning and Schumpeterian dynamics. In G. Dosi and F. Malerba (eds). *Organisation and Strategy in the Evolution of the Enterprise*, pp. 27– 41. London: MacMillan.
- Leyshon A, Lee R, Williams CC. (eds). *Alternative Economic Spaces*. London: Sage.
- Lovering, J. (1999) Theory led by policy: the inadequacies of the 'new regionalism' (illustrated from the case of Wales). *International Journal of Urban and Regional Studies*, 23: 379–395.
- Macleod, G. (1999) Place, politics and scale dependence. *European Urban and Regional Studies*, 6: 231–253.
- Manyena, S. B. (2006) The concept of resilience revisited. *Disasters*, 30: 433–450.
- Morgan, K. (1995) *The Learning Region: Institutions, Innovation and Regional Renewal*. Papers in Planning Research Number 157. Cardiff: Department of City and Regional Planning, University of Wales.
- Moulaert, F. and Sekia, F. (2003) Territorial innovation models: a critical survey. *Regional Studies*, 37: 289–310.
- Organisation for Economic Cooperation and Development. (2006) *Territorial Review: Newcastle in the North East*. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development.
- Porter, M. (2003) The economic performance of regions. *Regional Studies*, 37: 549–578.
- Scharb, M. (2001) *Eco-industrial Development: A Strategy for Building Sustainable Communities*. Review of Economic Development Interaction and Practice 8. Ithaca: Cornell University and US Economic Development Administration.
- Scott, A. (1998) *Regions and the World Economy*. Oxford: Oxford University Press.
- Stone, C. (2002) Environmental consequences of heavyindustry restructuring and economic regeneration through industrial ecology. *Transactions of the Institute of Mining and Metallurgy*, 111: A187–A191.
- Storper, M. (1995) The resurgence of regional economies, ten years later: the region as a nexus of untraded interdependencies. *European Urban and Regional Studies*, 2: 191–222.
- Urry, J. (1999) *Automobility: Car Culture and Weightless Travel: A Discussion Paper*. Available online at: <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/soc008ju.html> [Accessed 14 August 2002].
- Vidal de la Blache, P. (1941) *La personnalite' ge'ographique de la France*. Hachette: The University Press.
- Walker, B. H., Anderies, J. M. and Kinzig, A. P., et al. (2006) *Exploring Resilience in Social-Ecological Systems: Comparative Studies and Theory Development*. Collingwood: CSIRO Publishing.
- Walker, R. and Buck, D. (2007) The Chinese road. *New Left Review*, 46: 39–68.
- Weaver, P. M., Jansen, L. and van Grootveld, G., et al. (2000) *Sustainable Technology Development*. Sheffield: Greenleaf.
- Wernick, I. D., Herman, R. and Govinch, B., et al. (1997) Materialization and dematerialization: measures and trends. In J.H. Ausubel and H. Langford (eds). *Technological Trajectories and the Human Environment*, pp. 135–156. Washington, DC: National Academy Press.
- Yearley, S. (1995) Dirty connections: transnational pollution. In J. Allen and C. Hamnett (eds). *A Shrinking World?*, pp. 143–182. Oxford: Oxford University Press.
- Zonabend, F. (1993) *The Nuclear Peninsula*. Cambridge: Cambridge University Press.

სამთო-მოპოვებითი ინდუსტრიები და მათი სოციო-ეკოლოგიური ასპექტები

ⁱ ეს პერსპექტივა განსაკუთრებით ასოცირდება Resilience Alliance-თან (იხ. www.resalliance.org)

ⁱⁱ ადაპტაციის უნარსა და გარდაქმნადობას შორის გადანსხვავება არის ერთწრიან და ორწრიან სწავლებას შორის განსხვავების ანალოგიური

ⁱⁱⁱ ეკონომიკის და ეკონომიკური განვითარების ეს ევოლუციური კონცეპტია მედეგობას მიიჩნევს განვითარების ტრანსფორმაციაზე დარჩენის (ან უფრო სასურველზე გადასვლის) უნარად, ნაცვლად იმისა რომ განიხილოს მედეგობა ბალანსის რაღაც ცნობილი, ფიქირებულ წერტილთან დაბრუნდებად,

^{iv} ამის წერისას, ახალი ეკონომიკური კრიზისი მიაწინებს, რომ რაც არ უნდა მოხდეს მომავალში, გლობალურმა კაპიტალიზმმა თავისი დრო ამოწურა. როგორც არ უნდა იყოს კაპიტალისტური მომავალი, ის მეტად და სხვაგვარად რეგულირებული იქნება.

^v მე ვაჩვენებ კონტრასტს, მაგრამ აღვნიშნავ მსგავსებებსაც გლობალურ „ჩრდილოეთსა“ და „სამხრეთში“ [მომხდარ] ცვლილებებს შორის. თუმცა, ვაცნობიერებ, რომ ეს დიქტომია მეტისმეტად ამარტივებს კაპიტალის გლობალურ მოძრაობებს და ადამიანთა მიგრაციას სამხრეთიდან ჩრდილოეთში, და პირიქით

^{vi} ნარჩენების წარმოებასთან, მათით საერთაშორისო ვაჭრობასთან და მათ ხელახლა გამოყენების საკითხებს ამჟამად იკვლევს მსხვილი პროექტი, რომელიც გაერთიანებული სამეფოს ეკონომიკური და სოციალური კვლევების საბჭომ დააფინანსა. დეტალებითვის იხ. www.thewasoftheworld.org

^{vii} მჭიდროდ დასახლებულ რეგიონებს აქვთ პოტენციალი, მოხმარების უფრო მდგრადი სივრცეები გახდნენ სხვა მხრივ, მაგალითად ტანსაცმლისა და საოჯახო ქსოვილების გარეცხვისა და გაწმენდის თვალსაზრისით

ადამიანის უფლებების სწავლებისა და მონიტორინგის ცენტრი

EMC

Human Rights Education and Monitoring Center

HEINRICH BÖLL STIFTUNG

თბილისი

სამხრეთ კავკასია